

NEZBYTÍ ZMĚNY I TRVÁNÍ NA HODNOTÁCH

Věda o literatuře se ve svém dosavadním vývoji ocitla na křižovatce nejednou. Křižovatka je ostatně výrazem vývoje a jeho směru, je to běžná součást jakéhokoli pohybujícího se předmětu nebo jevu. Idylický obraz vyvíjející se literárněvědné metodologie, onen obraz, který jsme zdědili po francouzském klasicismu, se zdá být na povrchu potvrzován i vývojem literární vědy 20. století: filologické, psychologické (intuitivistické, psychoanalytické) a sociologické (sociokulturní, kulturně historické) metody byly vystřídány metodami imanentními (New Criticism, ruský formalismus, strukturalismus český, francouzský, americký) a ty zase jevy poststrukturalistickými (hermeneutika, dekonstruktivismus, pak zase tzv. literárněvědný konstruktivismus).

Ale pod povrchem probíhá poněkud jiný vývoj a vlastně vždy probíhal. V něm není vše uspořádané a vše vzorově oddělené: odřiznutí osobnosti od literární vědy se totiž příliš nevyplatilo: při bližším pohledu se ukázalo, že archaický psychologismus není ani po náporu imanentních metod zcela bez života, že se s novými proudy často v díle jednoho autora spojuje, že existují a byly prokázány souvislosti strukturalismu a duchovědy, fenomenologie, hermeneutiky, že ani dekonstrukce není jen negací starých iluzí, ale také vytvářením nových. Kromě metodologického vývoje povrchového a podstatně jiného vnitřního, v němž se vše prolíná a prostupuje, v němž ožívají jakoby dávno zašlá rezidua (a to je pohyb obecně dějinný), existuje pohyb do stran dokládající snahu o únik ze sterilního prostředí, do něhož vstupují estetika, filozofie, sociologie, psychologie či politologie a další vědy nadané stimulační silou a metodologickou průrazností až agresivitou. Je to však cesta, která k ní může znovu vést – nebo spíše cesta, která – aby se vyhnula zmíněným úskalím – vytváří nová, ubírajíc se k jiným disciplínám.

Zatímco teorie literárních žánrů se od časů Brunetiérova evolučního pozitivismu posunula k sociologii, psychologii, strukturalismu a fenomenologii, komparatistika, např. v pojetí tzv. Ďurišinoва týmu, míří až k etnologii a politické geografii otvírajíc tak literární vědě nové, ale nikoli pohodlnější krajiny a rušíc sama sebe jako autonomní disciplínu vědy o literatuře. Míšení, prolínání a prostupování s sebou paradoxně nese nový stupeň izolacionismu – ale tento proces je vidět i v jiných oblastech. Tradiční metody, které směřovaly k co největší abstrakci, se po dekonstruktivistickém ataku ještě nevzpamatovaly. Reaguje se na to různě: buď zdůrazněním analýzy, minuciózních rozborů

a tvůrčí subjektivity, novým vciťování či naopak ještě silnější touhou po zobecnění (koncepte světové literatury jako zobecnění celého světového literárního procesu). Je to především problém komunikace; akademická literární věda ztrácí schopnost působit na širší okruh vnímatelů, a proto jim nově instalovanými tykadly vyběhá vstříc. Literární věda bojovala a bojuje o přežití, hledá si nové, pevnější místo v systému věd a obecně v kulturní komunikaci. Nemůžeme se v tomto smyslu vyhnout otázce, kdo vlastně literární vědu dnes potřebuje. V situaci celkové rozkolísanosti a nejistoty, v době snižujícího se významu ideologických kodifikací význam literární vědy nutně klesá, stejně jako význam objektu jejího zkoumání – literatury. Nutno tedy přiznat, že přes všechny deklarace o neautoritativnosti a nenormativnosti či protinormativnosti literární vědy – je normotvorba a funkce zprostředkujícího článku mezi autorem a čtenářem a vytváření či modelování literární nebo kulturní atmosféry a uměleckého vkusu a tlaku, který se tak na konzumenta vyvíjí, jejich podstatnou součástí, ne-li jejich podstatou a posláním. Rozptýlení, disperze strukturálně oborová a metodologická se pak promítla do disperze institucionální. Literární vědci dnes již netvoří jedno, byť vzájemně polemizující společenství, ale – opět zdánlivě paradoxně – ve světě integrací, unií a aliancí – izolované entity uzavřené, svinuté do sebe podle různých principů. Dříve se literární vědci sdružovali podle metodologické orientace a nelitostně spolu soupeřili: známe to například ze sporů uvnitř Pražského lingvistického kroužku. Obdobou v dnešní literární vědě je „vedení diskurzu“. Literární věda se rozpadá na „diskurzní skupiny“, které přímo – běžný lidský kontakt ponecháme stranou – komunikovat nemohou, neboť se nacházejí na jiných diskurzních rovinách. **Toto mínění je podstatným znakem dnešní literární vědy a obávám se, že nejen jí.** Do této nekomunikativní nebo jen málo komunikativní pouště zaplněné hlasy volajících „diskurzních skupin“ zasahují další principy, které jako míč do hry vracejí živé, plnokrevné a praktické zásady regionalismu a kulturních entit.

Tendence směřující k omezení nebo likvidaci vlivu tradiční literární vědy zkoumající zákonitosti literárního systému, literární evoluci, společenské funkce literatury, její estetiky, poetiky a žánrovou systematiku je nutno nahradit pozvolnou vnitřní reformou, přehodnocením dosavadních pojmů a uzačalých spojení skrze nové přečtení literatury a nové zhodnocení konkrétního literárního materiálu. Z rozsáhlého komplexu literární vědy lze uvést dva neuralgické body: dosavadní vžitý model literární evoluce a žánrovou systematiku.

Školský model vývoje literatury je založen na tzv. směrovosti neboli na střídání literárních směrů, proudů, škol a tendencí. Je to model, na jehož kon-

krétní podobě se literární vědci dosud plně neshodli: v české terminologii není zcela zřejmý rozdíl mezi pojmy „směr“ a „proud“ (rus. „napravenije“ a „tečeniye“, angl. „stream“ a „current“ apod.): někteří se domnívají, že proud označuje hnutí ve více druzích umění, jiní rozlišují podle subjektivity (J. Hrabák), tj. směr je tvůrcem subjektivně pociťován (polemika klasicistů s romantiky, manifesty apod.), zatímco do proudu tvůrce objektivně patří až z delší časové perspektivy (renesance, baroko). „Směrovost“ literatury aplikovaná na konkrétní umělce a jejich tvorbu provedla členění literatury, ale spíše tak, že vyšla z několika atributů, pod něž subsumovala celé textové bloky. Nahradila tak vnitřní pohyb literatury, niterné pnutí artefaktů vnějškovou generalizací a poněkud mechanickým napojením na viditelný společenský pohyb. Pod nánosem „směrovosti“ mizejí pak individuální vlastnosti literárního díla, stejně jako se v řečišti s dominujícím hlavním proudem ztrácejí malé pramínky, které však časem vyrostou ve veletoky; mainstream zcela zakrývá ponorné řeky významů, z nichž každý může – podle M. Bachtina – prožít v budoucnosti svůj svátek vzkříšení. Obraz literatury se zavedením takto aplikované směrovosti zjednodušil, což je výhodné pro školskou praxi, ale současně zploštil a do značné míry podvázal snahu o individuální vidění artefaktu a vytváření nových, často nečekaných spojení, mostů a tunelů budujících alternativní struktury literárního vývoje.

Již na počátku nové literatury, tj. v 17. a 18. století, se objevují jevy, které představují vleklý literárněvědný rébus: baroko, rokoko, manýrismus, klasicismus – jinak se projevují ve výtvarném umění, jinak v architektuře, jinak v hudbě nebo krásné literatuře, jinak ve Francii, Anglii, Německu, v Polsku, Českých zemích, na Ukrajině nebo v Rusku či Itálii. Právě koncepce „směrovosti“ ukazuje literární vědě jako největší problém zející propast mezi vysokou teorií a konkrétním materiálovým výzkumem: prvnímu chybí permanentní korekce materiálem, druhému generalizující potence. Spíše než stavět proti sobě staticky teorii a historii nebo kritiku je na místě povzbudit rychlejší přelévání mezi stimulující silou teoretické koncepce a korigující schopností konkrétně historického výzkumu, zintenzivnit síť jejich vzájemných zpětných vazeb.

Předpokladem pro nové hledání literární vědy je existence materiálové plochy, která by poskytovala dostatek kreativních impulsů, ale byla již současně zabudována v literárněvědné tradici. Slavistika, přesněji filologická slavistika, která se zdála být pro mnohé spíše fosilií z období jara národů, je nebo by mohla být oním pružným, dynamickým celkem, kompaktní entitou danou předmětem svých úvah a od nich se vinoucí transcendencí. Literárněvědná slavistika je ovšem součástí literární vědy, ale připomeňme si, jak

mnoho metodologických podnětů klíčových pro literární vědu jako celek vycházelo z tematických podloží slovanských literatur, jejichž materiál tyto podněty evokoval a někdy i provokoval (Roman Jakobson, René Wellek, Frank Wollman). V případě střední a východní Evropy je to také výhodná komunikační plocha, neboť Evropa a svět chtějí od tohoto kulturně politického prostoru především informaci o něm samém, která by měla i obecnější výpovědní hodnotu. Komplex filologické, úžeji literárněvědné, slavistiky, může také být výhodným materiálovým východiskem z uzavřenosti domácího okruhu, neboť právě v ní je nejvíce rozpracován komparatistický model, který lze vztáhnout na celou literární vědu: otevřenost i alespoň pootevřenost je lékem nejen na nemoci duše, ale i na nemoci vědy.

Tvorba Alexandra Veselovského, ruských tzv. akademických škol jako celku, ruské formální školy, působení imanentních metod vůbec, akční radius historické poetiky, komparistiky a genologie představuje velkou literárněvědnou a estetickou tradici; ta je však velká právě proto, že kromě konsistentní metodologie poskytuje také dostatek volných valencí a neobsazených vazeb, jimiž ji lze rozvíjet i popírat. Nová proudění včetně impaktu sociálních věd a jejich metod stavějí literární vědce do mimořádného a nezáviděníhodného postavení: jednak je lákají do osidel nových přístupů, v jejichž labyrintu mohou ztratit metodologickou půdu pod nohama a ztratit specifikum předmětu svého vědeckého zájmu – literární umělecké dílo, jednak je mohou vést k absolutizování metodologického konzervatismu, k adoraci metodologické nehybnosti. U vědomí nezbytnosti metodologických, strukturních a funkčních změn v literární vědě dovnitř i navenek je také nutné znovu se vracet k pramenům, východiskům, k tomu komplexu metod, které vytvářely specifikum literární vědy po celá desetiletí a bez nichž by tento vědní obor ztratil metodologickou konsistentnost. Nutnost změny i trvání na hodnotách jsou onou dvojjedinou tezí, která se dnes dotýká samotných základů existence literární vědy v třetím tisíciletí.

Ivo Pospíšil